

ШТРАЈКОВИ ТИПОГРАФСКИХ РАДНИКА КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

У тарифним и штрајкашким покретима у Србији крајем XIX и почетком XX века, типографски радници, слично радницима других струка, узимали су активно учешће. Већина ових радника била је учлањена у „Дружину типографских радника“. До оснивања ове Дружине дошло је као последица изузетно тешког положаја типографских радника у Србији.

Штампарско-литографски занат брзо се развијао у последњој четврти XIX века. Поред Државне Штампариие, ницала су мала штампарска предузећа у Београду и у већим варошима унутрашњости Србије. Познат је тежак положај радника Државне Штампариие, њихов бедан живот исцрпљен тешким условима рада и нечовечним поступцима фактора штампариие. У приватним штампарииама било је стање још горе. Власници малих штампарииа ширили су своја предузећа експлоатацијом радне снаге својих калфи и малолетних шегрта. Под таквим условима, у доба када је учење Светозара Марковића и његових следбеника продирало у масе, основали су 1875 године типографски радници први пут своју дружину.¹ Због ратова 1876—1878 године и послератне политичке ситуације, настао је био застој у раду, те је Дружина обновила своју делатност 1882 године² доношењем нових правила, 2 августа 1882 године која су касније обнављана 1 септембра 1896 и 12 маја 1901 године.³

Дружина типографских радника имала је задатак да се стара о свестраном побољшању положаја својих чланова и да ради на стручном образовању типографске омладине. Тај циљ постизавала је пружањем помоћи и заштите својим

члановима у случају болести и незапослености или кад се налазе у спору са сопственицима штампарииа због неплаћене зараде, превременог отказа и слично.⁴

Због неповољних услова рада у штампарииама, типографски радници често су напуштали посао, а често их ни власници штампарииа нису запошљавали, замењујући њихову радну снагу нејаком радном снагом малолетних шегрта. Међу типографима било је увек незапослених радника. Стога је Дружина поставила себи као главни задатак да пружа помоћ својим незапосленим члановима. Ова помоћ била је неопходна за успешно вођење штрајкова. Право на беспосленичку помоћ имали су чланови које су власници штампарииа без узрока отпустили, или који су из оправданих разлога напустили посао, било зато што се од њих тражило да раде испод тарифа, било што им се закидало од зараде, или најзад што су власници штампарииа са њима нечовечно поступали. Незапослени чланови добијали су месец дана новчану помоћ од 7 динара недељно.⁵

Дружина је у почетку имала врло мали број чланова. Приликом обнављања својих правила она је настојала да привуче све типографске раднике у Србији,⁶ али је наилазила на врло слаб одзив. Кривица за такво неинтересовање приписивала се највише слабој активности Дружине на пољу заштите својих чланова и честим уступцима штампарским власницима, који су разним средствима гледали да сузбију њену делатност.⁷ Свеснији чланови покушавали су још деведесетих година прошлог века да поправе стање у Дружини и да њен рад

усмере на правилан пут, али ни они нису постигли жељене резултате. Међу члановима долазило је до честих несугласица, измењена и допуњена правила нису поштована, приликом штрајкова испољавала се лабавост и колебаљивост и тако даље.⁸ Тих година чланство је нагло опадало. Дружина је 1895 године имала 75 чланова, а 1900 године свега 24 члана.⁹ После великог штрајка типографских радника 1901 године значај Дружине је нагло порастао. Отада настаје сталан прилив чланова: 1907 године Дружина је имала 222 члана, 1909 године 279, 1910 године 341, а на крају 1913 године 394 члана.¹⁰

Бројним повећањем чланства, активност Дружине типографских радника од 1901 до 1913 године је знатно појачана. Она показује особиту пажњу на помоћ својим болесним и незапосленим члановима. Док је у том правцу Дружина постигла позитивне резултате, дотле је на политичком пољу чинила честе грешке и пропусте. Њен став у односу на раднички покрет није био увек исправан. У своме крилу Дружина је имала доста чланова који су потпадали под утицај опортунистичких схватања појединих припадника Социјал-демократске странке по питању одвајања синдикалног покрета од политичке борбе. По овом питању долазило је међу члановима често до сукоба и озбиљних размимоилажења. Већина чланова тежила је да Дружина води самосталну борбу за побољшање положаја својих чланова без уплива Радничког Савеза и Социјал-демократске партије. Такав став дошао је нарочито до изражаја првих година двадесетог века, када је раднички покрет у Србији добио већи замах.

Иако је Дружина имала често овакав неправилан став у односу на раднички покрет, не може јој се оспорити борбеност коју је показивала увек када се радило о заштити својих чланова. Она је у многим приликама показивала доста велику активност у сузбијању сурове експлоатације, којој су били изложени типографски радници и водила је непрестано борбу са незајажљивим власницима штампарија у Србији.

Али и тада су искрсавале често пута несугласице код неких чланова, искрсавале су појаве колебаљивости и несолидарности, толико штетне по успешан исход борбе.

Први озбиљнији штрајкови типографских радника појављују се у последњој деценији деветнаестог века. Због тешких услова рада типографски радници Државне Штампарије ступили су и штрајк 1894 године и после две године неиспуњених обећања били су принуђени опет да штрајком остваре своје скромне захтеве. Штрајк од 1896 године трајао је преко годину дана и за то време слабила је отпорна снага штрајкаша. Неки чланови Дружине типографских радника, уместо да помажу своје другове у штрајку, стали су се отимати о напуштена места у штампарији.¹¹ Полициске власти су гоњењем и хапшењем штрајкаша успеле да ослабе покрет.¹² Дружина је новчано помагала штрајк,¹³ али њена средства била су недовољна за вођење дужег штрајка. Сви ови разлози утицали су неповољно на исход штрајка.

У приватним штампаријама положај типографских радника био је још тежи. Претерано радно време до неко доба ноћи, чак и у недељне и празничне дане, ниске плате и наднице, нехигијенски услови у радионицама, шкодљивост скопчана са самом природом штампарског заната, све је то исцрпљивало до изнемоглости раднике. Тако стање морало је изазове отпор код радника. На скупу одржаном 10 децембра 1895 године типографски радници затражили су од Управе вароши Београда, да се у приватним штампаријама забрани ноћни рад и рад у недељне и празничне дане, или да им се за такав прековремени рад плаћа по тарифи Државне Штампарије.¹⁴ Управа вароши, надлежна у оваквим случајевима по званичној дужности да интервенише, скренула је пажњу власницима штампарија на поштовање правила, али се даље за целу ову ствар није бринула. Власници штампарија наставили су по старом. Тако је штампар Љуба Бојовић батинама присиљавао своје раднике да раде недељом и празником, изнуђавао им потписе и

признања за Управу вароши Београда, да су задовољни с радом у ове нерадне дане. На оваква насиља радници су морали да дају отпор, те су крајем 1896 године напустили посао у штампарији.¹⁵

У току овог штрајка показало се такође, да код типографских радника не постоји јединство и узајамна потпора. Поједини радници, недовољно снажни и свесни, погазили су одлуку донету на скупу 1895 године и кришом од осталих, радили су код својих принципала у неке празничне дане. Типографски радници Државне Штампарије куражили су штрајкаше, али их материјално нису довољно помагали.¹⁶ Стога је и овај штрајк почетком 1897 године завршен с неуспехом.

У то доба приступили су власници штампарија оснивању свог еснафа. Одобрење су добили 11 јуна 1896 године с тим да се за њихов еснаф израде специјална правила којима ће се ближе утврдити организација еснафа и уредити односи између власника и њихових радника. Било је крајње време да се прекине с неуређеним стањем које је владало у томе занату. Штампарије је отварао ко је хтео у Србији, а већином су их држали имућнији људи, често без довољно стручног знања, налазећи у томе послу добар извор прихода.

Правила Штампарског еснафа имали су да саставе власници штампарија и да их поднесу министру народне привреде на одобрење. Разуме се да су их састављали тако, да је све било срачунато у њиховом интересу. Нацрт правила није садржавао основне прописе о заштити штампарских радника, као на пример отказни рок при отпуштању са посла, радно време и начин награђивања, шегртска служба и ограничење употребе шегртске радне снаге и тако даље. Дружина типографских радника енергично је устала у одбрану права типографских радника у Србији. У претставци упућеној 1896 године министру народне привреде, Дружина је изнела сву тежину положаја радника нарочито у приватним штампаријама. „Не треба никога да изненади кад кажемо: да се данас у појединим штампаријама ради по 14—16 часова дневно и то без икакве

ноћне накнаде. Штампарски рад, сам по себи јако је убитачан по здравље, а кад се томе додаду локали наших штампарија, онда није ни чудо што наши штампарски радници махом дотерају једва преко 30 година. Још горе стоји питање о платама. Неки данашњи власници штампарија мере снагу радничку на риф, и према томе их плаћају. Нажалост, у Србији се не плаћа лепота израде, него само брзина... Има данас типографских радника који нису више плаћени од 40—50 дин. месечно, међутим они зарађују 80—100 динара своје газди и за ту јадну своју плату морају да раде и дању и ноћу... Власници веле да они плаћају раднике по њиховој способности, док уствари то не стоји. Они плаћају и добре и рђаве раднике како хоће и кад хоће. Па бар кад тако чине, зашто и те обавезе не испуњавају како треба. Цео штампарски сталез тужи се на неуредно плаћање данашњих власника штампарија, и опет то радници трпе, јер трбух тражи хлеба... Ну што је најгоре то је, да данашњи власници између себе воде конкуренцију само помоћу радничке снаге, док од својих процената неће да окрње ни аспру. Они просто принуђавају штампарске раднике да раде за багателу само да би могли конкурисати једно другом...“¹⁷

Протест Дружине типографских радника несумњиво је утицао на власт приликом коначног састављања правила Штампарског еснафа. Штрајк у Државној Штампарији такође је имао свој одјек. Исти године министар народне привреде донео је Правила Штампарско-литографског еснафа у Србији којима је, поред питања организације и функције еснафа, исцрпно регулисао односе између власника штампарија и њихових радника. Утврђена је тарифа по којој се имала плаћати зарада радницима, одређена је висина месечне плате сталним радницима, прописано је десеточасовно радно време и плаћање прековременог рада, утврђени су отказни рокови, прописано је да власници морају узимати у посао само раднике чланове Дружине типографских радника, установљен је при еснафу чак и

одбор за контролу над правилним спровођењем свих прописаних правила која се односе на штампарске раднике.¹⁸

Као увек што се дешава да капиталисти изигравају прописе о заштити радничке класе, тако су и чланови Штампарско-литографског еснафа изигравали правила прописана 14 јуна 1897 године. Највећу повреду правила чинили су у односу на шегрте, што је посредно неповољно утицало на положај штампарских помоћника. По чл. 62 Правила, власници штампарија могли су на три слагача узимати највише једног шегрта и за сваку машину још по једног ученика.¹⁹ Чланови еснафа су напротив узимали у посао врло велики број шегрта, те су њиховом јевтином радном снагом смањивали број запослених калфи и обарали калфенске наднице и плате. Уместо једног шегрта на три слагача, поједини власници штампарија запошљавали су по три, пет, седам, па и много више шегрта на једног слагача, а ангажоване машинске шегрте терали су да обављају словослагачке послове.²⁰ Шегрте су узимали у посао испод године старости предвиђене у Правилима. Своје раднике терали су да раде преко утврђеног десеточасовног радног времена, а често у недељне и празничне дане без накнаде за прековремени рад. Уместо прописаних плата од 60—200 динара, плаћали су својим сталним радницима 40—60 динара месечно.²¹

У једном акту упућеном министру просвете септембра 1897 године министар народне привреде морао је да призна „да су штампарски радници у материјалном и моралном погледу руинисани“. Али прави узрок томе, министар је прикривао, бацајући сву кривицу на неспремне раднике који својим конкуренцијом „сатиру изучене раднике“.²² Нема сумње да је ова конкуренција донекле отежавала положај изучених и квалификованих штампарских радника, али за то зло били су опет криви власници штампарија, јер су намерно узимали у посао већи број таквих самоуких радника да би дошли до јевтиније радне снаге изучених радника.

Међу власницима штампарија постојала је у то време врло јака конкурен-

ција. Сваки је гледао да повољнијим ценовником стекне што већи број послова, а снижавање ценовника, то јест цена услуга, надокнађивао је снижавањем плата и надница својим радницима, или искоришћавањем јевтине радне снаге неизучених радника и великог броја шегрта.

Такав начин пословања стварао је неминовно све веће незадовољство код чланова Дружине типографских радника. Да би стишали то незадовољство, чланови Штампарско-литографског еснафа прибегли су 1899 године једном маневру, познатом у таквим приликама. Њихов еснаф претставио је Дружини да су се еснафски чланови сложили да утврде јединствен ценовник својих услуга и предложили су Дружини да и она утврди ценовник по коме би радници захтевали да им се плаћа рад и одреди радно време, тако да и штампари и радници стекну утврђене тарифе. Еснаф је обећао још и то, да ће све своје раднике принудити да ступе у Дружину. Дружина је наивно прихватила овај предлог у начелу, не видевши да нико од штампара није озбиљно имао намеру да овај предлог спроведе стварно у дело.²³

Власници штампарија су, напротив, наставили још у већој мери да изабљају типографске раднике. Приватне штампарије запошљавале су све већи број шегрта: на једног слагача долазило је 12 и 14 шегрта, радничке плате и наднице су непрестано смањиване, сваки штампар имао је засебну тарифу и утркивао се да што мање плаћа својим радницима. Тако се са тарифом прописаном Правилима Штампарско-литографског еснафа „играла комедија“.²⁴

Било је крајње време да Дружина типографских радника узме озбиљно у заштиту своје чланове. Она је од оснивања Штампарско-литографског еснафа улагала доста напора да споразумно среди односе са члановима еснафа, трудила се да одобровољи штампаре на поштовање оног минимума радничке заштите предвиђеног у еснафским правилима. Њена помирљива политика није имала, као што смо видели, дејство.

Типографским радницима остало је

једино да штрајком одбране своја права. Последњи помирљив покушај решења радничког питања учинила је Дружина типографских радника почетком 1901 године, и том приликом добила је обећање од неких штампарија²⁵ да ће пристати на постављене услове, док су остале штампарије одбиле радничке захтеве. Власници „Народне Штампарије“ Бојовић и Митић нису хтели ни да саслушају те захтеве. Шта више, један од власника физички је напао на главног претставника радничке депутације.²⁶ После овог догађаја радници ове штампарије обуставили су рад. Штрајкови су једновремено избили и у другим приватним штампаријама.

Овај велики штрајк типографских радника забринуо је штампаре. Њихов еснаф позвао је јуна 1901 године управу Дружине на преговоре. Управа је поставила еснафу десет захтева који су потпуно одговарали еснафским правилима: утврђивање минималне наднице, контрола радног времена, плаћање недељне наднице сваке суботе, регулисање одмора у недељне и празничне дане, ограничавање употребе шегртске радне снаге и комисијски бројни преглед у свим штампаријама, утврђивање отказних рокова, запошљавање стручних фактора, обавезно узимање радника учлањених у Дружину, установљавање нарочитог одбора за решавање међусобних спорова, образовање мешовитих испитних комисија.

Управа Штампарско-литографског еснафа одбила је углавном све ове захтеве, после чега је Дружина типографских радника прекинула преговоре.²⁷ Неки власници штампарија покушавали су мизерним повишицама да врате раднике на посао, али су наишли код већине на одлучан став. Тада су власници приступили репресалијама: учинили су отказ оним радницима, најактивнијим у Дружини типографских радника.²⁸

Под таквим условима заоштрених односа, управна Дружина затражила је јуна 1901 године заштиту од министра народне привреде. У опширној жалби управа је изнела све прекршаје учињене од стране власника штампарија и затражила је да се у свим приватним

штампаријама изврши извиђај.²⁹

Штампарско-литографски еснаф покушавао је да докаже неоснованост оптужбе. Не само што је порицао оптужбу, већ је сву кривицу за настали раздор приписао Дружини типографских радника. „Та Дружина типографских радника, жалила се управа еснафа министру народне привреде 1901 г., није дружина која је себи ставила у задатак помагање радника, него баш напротив растројавање истих... Та је Дружина узела на се задатак да одређује плате, да прописује правила о раду, да напросто заповеда газди радње... Понашање типографских помоћника тако је арогантно наспрам власника, да се мора непознати запитати па ко је газда радње? Ти људи, који не плаћају ни кршене паре држави порезе, а уживају грађанска права — право удруживања — понашају се као никоји радници у Београду. Ниједан од власника штампарија није у стању њима за државу што да задржи, јер би у том случају напустили радионице и ком би штета била до власницима, а већ у том случају ту је Дружина са својом касом, која ће бесправне грађане помоћи против правних грађана. И ови људи траже неко право, а немају ни најбитнијих услова које треба да имају држављани једне државе. Стога би их требало преко пореске управе нагнати на плаћање порезе, па тек онда нека траже права, ако уопште и заслужују да их имају, а не да се као бесправни грађани титрају са имовином људи који држави плаћају порезе... Типографски помоћници су најнеобузданији, јер они помоћу своје Дружине раде што хоће, не поштујући ни државне наредбе, а то ли ће еснафе. Ну еснафска управа неће стати на овоме, него ће помоћу власти нагнати их на поштовање закона...“³⁰

Штрајк типографских радника све више се ширио. Радници у осталим приватним штампаријама напуштали су посао и прикључивали се општем покрету. Неке појаве колебања и издајства управа Дружине типографских радника успела је да сузбије, тако да те појединачне слабости нису могле да утичу на чврстину покрета.³¹ Власници

штампарија су покушавали драстичним мерама да угуше штрајк. Децембра 1901 године, поводом нових штрајкова у преосталим приватним штампаријама, полиција је похапсила око 20 радника-слагача и шегрта. Један број ухапшених шегрта извлачен је из затвора и силом одвођен на рад.³² У редовима типографских радника настало је право огорчење. Управа Дружине интервенисала је код сенатора Чеди Мијатовића и код неких посланика од којих је добила обећање да ће се заузети за ову ствар. Сукоб је достигао свој врхунац.³³ Тада је и у Нишу избио штрајк типографских радника.³⁴

Тежак положај радничке класе достигао је тих година такав степен, да је о њему морало бити речи и у Сенату, тадашњем врховном законодавном телу Србије. Гоњење типографских радника у штрајку послужило је сенатору Чеди Мијатовићу као повод да 10 августа 1901 године поднесе интерпелацију министру унутрашњих дела, у којој је изнео тешко стање шегрта, калфи и радничке класе уопште, те је затражио да се предузму законске мере ради заштите радничке класе од моралног и материјалног пропадања. У току врло значајне дискусије, министар унутрашњих дела, покушавајући да оправда поступак полиције, морао је да призна горње истине. Сенатори који су подржавали интерпелацију и били незадовољни поступком полиције приликом штрајка типографских радника, изразили су жељу да Србија једном добије радничко законодавство.³⁵

Одлучан отпор типографских радника разбијао је постепено упорност штампарских послодаваца. У приватним штампаријама више од пола године владао је све већи застој у пословима. Власници су морали да попусте. На иницијативу старешине Штампарско-лиитографског еснафа отпочели су поново јануара 1902 године преговори са Дружином типографских радника и постигнута је сагласност по многим радничким захтевима. Штрајкови су трајали још само код неких штампара који нису хтели да признају споразум, али су ускоро и они морали да га прихвате.

Тако је штрајк типографских радника, започет јуна 1901 године успешно окончан 10 фебруара 1902 године.³⁶

Дружина типографских радника и мала је, после постигнутог споразума, са још већом енергијом да чува извојеване радничке захтеве и да их брани од сваког покушаја кршења и изигравања. Јер као и увек, послодавци, принуђени на споразум снагом типографске организације, очекивали су прилику да га прекрше и продуже свој стари начин експлоатације радника. И заиста, већ после неколико месеци, штампари су почели да отступају од споразума, нарочито по питању запошљавања шегрта, узимајући их све више у рад противно одредбама чл. 62 еснафских правила и датог обећања у споразуму.³⁷ Код типографских радника настала је опет беспослица.

Да би обавезала београдске власнике штампарија на поштовање преузетих обавеза, Дружина типографских радника саставила је тарифу са важношћу од 1 јануара 1903 до 1 јануара 1904 године у којој су поред услова садржаних у еснафским правилима, утврђени и други услови рада стечени последњим штрајком типографских радника. У тарифи је предвиђено деветочасовно радно време, утврђено је радно време и одмор за раднике који раде на вечерњим листовима, одређен је начин плаћања прековременог рада, минимална плата новоослобођеним радницима до једне године рада одређена је на 17 динара, а преко једне године на 22 динара недељно, одређено је и тачно време плаћања радничких зарада, утврђен је положај радника узетих на привремени рад, предвиђени су рокови у случају отказа и тако даље.

Шегртско питање, као најглавније, решено је на тај начин што је сваки принципал имао право на три стална радника да држи једног шегрта, а уз то је још свака штампарија могла имати једног до два шегрта за спољне послове. Радницима је дато право, у случају да се власник не придржава тарифе, да одмах напусте посао.³⁸

Тарифу је потписало 14 власника штампарија, док су остали одбили да

прихвате њене најважније одредбе.³⁹ Међутим ни потписници нису је поштовали, тако да је сав труд Дружине типографских радника остао узалудан.

Немајући законске могућности да примора власнике на поштовање тарифног уговора, Дружина типографских радника затражила је од Управе града Београда да се прекршаји еснафских правила у приватним штампаријама утврде законским путем. Министар народне привреде, после дужег колебања, препоручио је 30 јануара 1903 године Управи града Београда да изврши најстрожији увиђај.

Управа је извршила комисијски преглед свих београдских штампарија и констатовала је да су многи наводи Дружине истинити. Том приликом нарочито је утврђено, да власници штампарија држе велики број шегрта без школске спреме и прописане године старости, знатно више шегрта него што је предвиђено у правилима Штампарско-литографског еснафа.⁴⁰

Пошто је увидео да се београдски власници штампарија не придржавају правила, министар народне привреде препоручио је 7 фебруара 1903 године Управи града Београда да нареди члановима Штампарско-литографског еснафа да се у року од 15 дана „у свему саобразе правилима под претњом примене законских прописа“.⁴¹ Казна која је очекивала штампара због прекршаја прописа о бројном запошљавању шегрта износила је први пут 20 динара, а у сваком даљем поновљеном случају по 40 динара.⁴² Уствари ситница и багатела за штампара, који је на сваког свог шегрта зарађивао три пута више.

Штампарско-литографски еснаф није могао да се помири с министровом одлуком. И овом приликом покушавао је да сву кривицу због сталних сукоба између штампара и њихових радника свали на Дружину, те је запретио да ће сви штампари, ако се радници не смире, затворити своје радње и растурити своју еснафску организацију.⁴³

Односи између власника штампарија и њихових радника остали су и даље несношљиви. У току следећих година типографски радници морали су да у-

лажу велике напоре да би се заштитили од све горих услова рада у приватним штампаријама. Нехигијенске прилике у већини београдских штампарија тровале су типографске раднике и убијале њихов подмладак, те су изискивале озбиљан санитарски преглед од стране надлежних органа. Нагомилавање шегрта по штампаријама постало је несносно и опасно по опстанак радника.⁴⁴ Власници штампарија отпуштали су раднике нарочито оне који су активно учествовали у радничком покрету.⁴⁵

Дружина типографских радника, уз потпору Радничког Савеза, покушавала је и даље да неке штампаре приволи на поштовање тарифе и у том погледу постижала је тренутне успехе, док је код других штампарија наилазила на потпун отпор.⁴⁶ Код ових је због тога долазило до штрајкова и бојкота који су се завршавали опет обећањима и неискреним уступцима.⁴⁷

У току 1904 године Дружина типографских радника показивала је доста велику активност.⁴⁸ Али се код појединих њених чланова примећује слабење интересовања за покрет, испољавају се извесна колебања, па чак и издајства. Управа Дружине морала је стога да поштрава дисциплину, у извесним случајевима да кажњава и искључује своје чланове због недругарског понашања, или због тога што су радили у штампаријама испод нормиране најамнине и тиме рушили тешко стечену тарифу.⁴⁹ У циљу потпомагања и активнијег вођења штрајкова, основан је тарифни фонд Дружине, који је за кратко време стекао приличан број чланова.⁵⁰

По истеку старе тарифе, управа Дружине израдила је нову тарифу са важношћу од 1 јануара 1905 до 1 јануара 1906 године. Ова нова тарифа није се много разликовала од претходне. Једино су детаљније прецизиране минималне радничке плате по врстама рада. Тако је недељна минимална плата радника, који раде на јутарњим листовима, за ноћни рад утврђена на 30 динара, за дневни рад 24 динара, за листове на страном језику 24 динара, слагачима који раде на „аксиденцији“ 26 динара, машинистима до једне године стажа 18

динара, а преко једне године 24 динара.⁵¹

Типографски радници имали су опет да воде борбу за примену ове тарифе. У току 1905 године повремено су избијали штрајкови и бојкоти у штампаријама које нису хтеле да прихвате нову тарифу.⁵² Положај типографских радника стално се погоршавао. У Београду децембра 1905 године било је 26 беспослених чланова Дружине којима је требало обезбедити новчану помоћ.⁵³ Из унутрашњости стизале су такође вести о лошем стању тамошњих типографских радника. Радници у Јагодини жалили су се на фактора штампарије због кршења тарифе,⁵⁴ радници у Зајечару напуштали су своје принципе због рђаве исхране и лошег смештаја,⁵⁵ штампари у Крагујевцу плаћали су својим слагачима мање плате него што су предвиђене у тарифи,⁵⁶ и тако даље.

Тарифни покрети настављени су и у току 1906 и 1907 године несмањеном жестином. Тарифу за 1906 године потписало је свега 7 штампара, а остали су одбили да је прихвате.⁵⁷ То је изазвало нове штрајкове и бојкоте: штрајк у Наумовићевој штампарији марта 1906 године,⁵⁸ штрајк у Ђурићевој штампарији,⁵⁹ штрајк у штампарији Љубе Божовића,⁶⁰ бојкоти у штампаријама Димитријевића и Стефановића.⁶¹

Дружина типографских радника добила је те године од Централе у Берну 1500 динара на име помоћи штрајкашима.⁶²

Као и ранијих година, власници штампарија који су потписали тарифу за 1906 годину, нису је у потпуности поштовали. Опет су се понављали већ познати прекршаји: исплата радницима испод предвиђеног минимума, безразложно отпуштање радника и запошљавање шегрта на њихово место,⁶³ прекорачивање утврђеног радног времена.⁶⁴ Број незапослених типографских радника непрестано је растао. Управа Дружине морала је из тарифног фонда стално да одваја веће суме новаца, а крајем 1906 године затражила је од Централе у Берну помоћ за 60 незапослених радника.⁶⁵ Између тарифне комисије Дружине и власника штампа-

рија дошло је до нових преговора и до закључивања новог споразума с којим чланови Дружине нису били потпуно задовољни.⁶⁶ Но и овај споразум нису сви власници потписали услед чега је Управа Дружине решила децембра 1906 године да сви радници у тим штампаријама напусте посао.⁶⁷ Међутим дошло је свега до једног штрајка који је трајао 4 дана, а бојкотовано је 5 штампарија, чији власници нису потписали споразум.⁶⁸

Дружина типографских радника показивала је доста слабости у вођењу својих тарифних покрета. У намери да постигне споразум с власницима штампарија, она се упуштала с њима у бесконачне преговоре, који су врло често обесхрабљивали раднике и слабили њихову спремност за борбу. У погодним моментима, када је требало одлучити ступање у штрајкове и бранити тарифу, управа Дружине се често колебала и губила на тај начин драгоцену време. Такав се случај десио и 1907 године када су јануара месеца власници 5 штампарија у Београду отказали тарифу после месец дана потписивања исте, и отпустили све раднике.⁶⁹

На овај тежак напад, Дружина типографских радника уместо објаве генералног штрајка свих типографских радника, одговорила је бојкотованем свих 5 штампарија. Власници су повели оштру кампању против Дружине, а жалили су се и Међународном типографском секретаријату на радничко терорисање и недовољно залагање радника при раду. Управа Дружине затражила је од Главног радничког савеза материјалну и моралну помоћ, али је по савету Централе у Берну заузела помирљив став према власницима, настојећи и овог пута да сукоб реши на компромисан начин.⁷⁰ Тако је покрет, који је те године почео с бојкотима и имао све услове да се претвори у велики штрајк типографских радника, нарочито после грубог отпуштања радника у Савићевој штампарији, претрпео неуспех.⁷¹

Последице овог новог неуспеха убрзо су осетили типографски радници. У штампаријама је и даље настављено

с прекобројним запошљавањем шегрта: у штампарији Св. Николића на 10 слагача било је 8 шегрта, у Савићевој штампарији на 10 слагача 6 шегрта и тако даље.⁷² Власници су терали шегрте на прековремени рад и на рад у недељне и празничне дане.⁷³ Гоњење и злостављање радника није престајало.⁷⁴ Такво стање изазвало је још већу незапосленост код радника: почетком фебруара 1907 године Дружина типографских радника имала је 63 незапослена слагача, не рачунајући ученике и машинско особље.⁷⁵ Дружина није имала ни довољно средстава да помаже своје незапослене чланове. Новчана помоћ коју је редовно примала од Централне у Берну,⁷⁶ није била довољна да задовољи све потребе, те је стога Дружина морала да повећа разрез од 2,5% на 5% на своје запослене чланове.⁷⁷

Типографски радници у унутрашњости Србије нису такође могли у току 1907 године да натерају своје принципале на усвајање или поштовање тарифа. Радници у Крагујевцу тражили су марта месеца од Дружине дозволу да ступе у штрајк, али је управа оклевала и одлагала одлуку док се покрет не оконча у Београду. Исту неодлучност показала је управа Дружине и према покрету типографских радника у Чачку, што је навело раднике да на своју руку ступе новембра исте године у штрајк који је, без потпоре Дружине, морао да претрпи неуспех.⁷⁸

У раздобљу од 1908 до 1910 године

борба типографских радника не показује неке видније успехе. Повремени штрајкови доносе само тренутна побољшања њиховог положаја. Такав је случај са штрајком у штампарији „Србија“ крајем јануара 1908 године због покушаја одбацавања тарифе и довођења на рад неорганизованих радника, највећим делом шегрта и уметачица,⁷⁹ затим штрајк радника у „Радикалској штампарији“ фебруара 1908 године због запошљавања неорганизованих радника и тако даље.⁸⁰

Вођство Дружине типографских радника није у овом периоду показивало довољно иницијативе и снажљивости у вођењу штрајкова и тарифних покрета. Између управе Дружине и тарифног одбора долазило је до размирица и несклада у раду. Поједини чланови својим неисправним ставом по многим питањима, кочили су и ометали делатност целе организације. Најзад и неправилан став појединих чланова у односу на Социјал-демократску партију, уносио је раздор и слабио јединство покрета.⁸¹ Дружина је уочи Балканског рата обраћала највећу пажњу на потпомагање својих оболелих чланова.⁸² Она је припремала постепену ликвидацију тарифног одбора, свог централног тела за вођење штрајкова и тарифних покрета, сматрајући погрешно да ће будући тарифни преговори с власницима штампаријама моћи лакше да се обављају путем предвиђеним Законом о радњама од 1910 године.

НАПОМЕНЕ

¹ Први покушај удруживања учинили су типографски радници штампарије Николе Стефановића у Београду 1873 г. Типографи су замолили Народну Скупштину да им потврди правила њиховог друштва за међусобно потпомагање, али је Скупштина на основу чл. 101 тач. 8 Пословног реда одбацила молбу. Протоколи Народне Скупштине, 1873, стр. 309.

² *Синдикални покрет у Србији 1909 и 1910 год.* Извештај Главног радничког савеза, Београд 1911, 17.

³ „Централни одбор синдиката графичара“ Београд, у даљим примедбама ЦОСГ, Записник Дружине типографских радника са III састанка 28. X. 1896, и VII састанка 15. V. 1901 год. Дружина типографских радника у даљем ДТР.

⁴ *Правила „Дружине типографских радника у Србији“*, Београд 1901, 3, 11—12.

⁵ *Исто*, 14—17.

⁶ *Раденик*, 1881, бр. 74.

⁷ Власници штампарија покушали су 1903 г. подмићивањем да изазову расцеп оснивањем нове организације типографских радника која би имала да нашкоди Дружини типографских радника. *Радничке новине* 1903, стр. 39.

⁸ *Социјал-Демократ* 1895, бр. 18; 1896 бр. 7,10, — ЦОСГ, Књига записника Дружине тип. радн. од 1. III. 1896 до 30. XII. 1901, записник од 1. II. 1898 г.

⁹ ЦОСГ, Књига записника ДТР од 5. III. 1896 до 30. XII. 1901; записник од 9. I. 1900 г.

¹⁰ Извештај ДТР о раду у 1910 г. Београд 1911. стр. 7. Извештај за 1912 и 1913 г. Београд 1914, стр. 10.

¹¹ *Социјал-Демократ* 1896, бр. 7.

¹² Полиција је ухапсила претседнике управног и контролног одбора ДТР и осудила их на затвор као скитнице, ЦОСГ, Књига записника ДТР од 5. III. 1896 до 30. XII. 1901, Записник од 12. VI. 1897 г.

¹³ Управа ДТР одлучила је 24. VII. 1897 г. да се члановима, који учествују у штрајку, додели иста помоћ као беспосленим радницима. ЦОСГ, Књига записника ДТР од 5. III. 1896 до 30. XII. 1901, записник од 24. VII. 1897 г.

¹⁴ *Социјал-Демократ* 1895, бр. 34.

¹⁵ Државни архив НР Србије, Поклони и откупи 32, 62/V.

¹⁶ *Социјал-Демократ* 1896, бр. 7.

¹⁷ Државни архив НРС, Министарство народне привреде 1903, Ф. VI. ред 49.

¹⁸ *Зборник закона и уредаба*, књ. 52, 208—228.

¹⁹ Исто, књ. 52, 222.

²⁰ Државни архив НРС, Министарство народне привреде 1903, Ф. VI. ред 45.

²¹ Исто, 1901, Ф. IX, ред 18.

²² Исто, 1903, Ф. VI, ред 49.

²³ ЦОСГ, Књига записника ДТР од 1. III. 1896 до 30. XII. 1901, Записник од 7. III. 1899 г.

²⁴ Исто, Записник од 14. IV. и 20. V. 1899 г.

²⁵ Штампарија Павловића и Стојановића пристала је на услове својих радника.

²⁶ Љуба Бојовић, власник штампарије, ошамарио је Дим. Станисављевића, оптужио га Управи вароши Београда, а ова га је осудила на 5 дана затвора и протеривања из Београда. Када је Станисављевић отишао у квартал да исправи ову ствар, члан кварта казнио га је због недозвољеног кретања са два дана затвора. Обе казне замењене су касније новчаном казном. — ЦОСГ, Записник ДТР од 5. III. 1896 до 30. XII. 1901, Записник од 3. VI. 1901.

²⁷ Државни архив НРС, Министарство народне привреде 1901, Ф. IX, ред 18.

²⁸ ЦОСГ, Књига записника ДТР од 5. III. 1896 до 30. XII. 1901, Записници од 5 и 9 VI. 1901 г.

²⁹ ЦОСГ, Књига записника ДТР од 5. III. 1896 до 30. XII. 1901, Записници од 5 и 19 јуна.

³⁰ Државни архив НРС, Министарство народне привреде 1901, Ф. IX. ред 18.

³¹ ЦОСГ, Књига записника ДТР, Записници од 15. VII, 9. VIII, 6. XII. 1901 г.

³² Ово је чинио Пера Савић, штампар.

³³ ЦОСГ, Књига записника ДТР. Записник од 14. XII. 1901 г.

³⁴ Исто, Записник од 20. XII. 1901 г.

³⁵ Чедо Мијатовић предложио је дневни ред следеће садржине: „Да је Сенат са препашћењем саслушао одговор министра

унутрашњих дела, да је незадовољан поступањем полиције и изјављује жељу да и Србија једном добије радничко законодавство.“ Стенографске белешке. *Радничке новине* 1902, бр. 3, 4.

³⁶ *Радничке новине* 1902, бр. 2, 5, 7.

³⁷ Државни архив НРС 1903, Ф. II, ред 45, Т бр. 6670.

³⁸ Исто, Министарство народне привреде 1903, Ф. II, р. 45. — *Радничке новине* 1903 бр. 13.

³⁹ *Радничке новине* 1902, бр. 12, 14.

⁴⁰ Државни архив НРС, Министарство народне привреде 190, Ф. II, ред 45, Т бр. 720.

⁴¹ Државни архив НРС, Министарство народне привреде Ф. II, ред 45, Т бр. 6670.

⁴² *Зборник закона и уредаба*, књ. 52, 222.

⁴³ Државни архив НРС, Министарство народне привреде Ф. II, ред 45, Т бр. 1059.

⁴⁴ *Радничке новине* 1904, бр. 11. — Управа ДТР одлучила је 10. II. 1904 г. да се за заштиту обрати „Друштву за чување народног здравља“. ЦОСГ, Књига записника ДТР, Записник од 10. II. 1904.

⁴⁵ ЦОСГ, Књига записника ДТР. Записници од 10 и 17. II, 1904.

⁴⁶ Дружина је успела да закључи споразум са штампаријом Браће Савића. — ЦОСГ, исто, Записници од 11 и 20. V. 1904.

⁴⁷ Штрајк радника у штампарији „Мишоша Великог“, С. Хоровица, Д. Димитријевића. — ЦОСГ, исто, Записници од 30. VI, 17. VIII, 5. XII. 1904. — Бојкоти у штампаријама Ц. Стефановића, С. Николића, Т. Наумовића, Пантића и А. Петровића, *Радничке новине* 1904, бр. 80.

⁴⁸ Покрет у току ове године није одобрен од стране Интернационалног секретаријата у Берну. — ЦОСГ, исто, Записник од 21. XI. 1904.

⁴⁹ ЦОСГ, исто, Записници од 25. V, 1. VI, 3. VIII, 5. XII. 1904. — *Радничке новине* 1904, бр. 69.

⁵⁰ ЦОСГ, исто, Записници од 1, 8, 15, 19 и 24. VIII. 1904.

⁵¹ *Радничке новине* 1904, бр. 99.

⁵² Штрајк у штампарији Д. Димитријевића, који је после кратког времена успешно завршен. — ЦОСГ, исто, Књига записника седнице тарифног одбора ДТР од 11. VII. 1904 до 15. IX. 1905, Записник ванредне седнице тарифне комисије од 25. VII. 1905, *Радничке новине* 1905, бр. 59. — Штрајкови у штампаријама А. Јовановића, Ч. Стефановића, *Радничке новине* 1905, бр. 60. — Бојкоти у штампаријама Томе Наумовића, Андре Петровића. ЦОСГ, Књига записника управног одбора ДТР од 16. I. 1904 до 5. XII. 1907, Записник од 28. X. 1905.

⁵³ ДТР је тога месеца прикупила 87,75 дин. добровољног прилога за ове незапослене раднике. ЦОСГ, Књига записника седница Тарифне комисије ДТР од 16. IX. 1905 до 2. II. 1907, Записник од 9. XII. 1905.

- ⁵⁴ ЦОСГ, исто, Записник од 11. VII. 1905.
- ⁵⁵ ЦОСГ, исто, Записник од 30. VI. 1905.
- ⁵⁶ ЦОСГ, исто, Записник од 6. I. 1906.
- ⁵⁷ ЦОСГ, исто, Записник од 12. I. 1907.
- ⁵⁸ ЦОСГ, исто, Записник од 2. III. 1906.
- ⁵⁹ ЦОСГ, исто, Записник од 15. XII. 1906.
- ⁶⁰ Штрајк у штампарији Љубе Бојовића, *Радничке Новине* 1906, бр. 10.
- ⁶¹ ЦОСГ, исто, Записник од 15. XII. 1906.
- ⁶² ЦОСГ, исто, Записник од 12. I. 1906.
- ⁶³ Штампар Т. Наумовић објавио је марта 1906 г. оглас у *Вечерњим новостима* и у *Српској Застави* у коме тражи 20 девојчица за изучавање словослагачког заната, те је ДТР огласом у *Радничким новинама* упозорила родитеље да не дају своју децу у ову штампарију. — ЦОСГ, исто, Записник од 16. III. 1906.
- ⁶⁴ ЦОСГ, исто, Записници од 16. III, 6. и 21. IV, 13. VII. 1906.
- ⁶⁵ ЦОСГ, исто, Записници од 15. XI и 20. XII. 1906.
- ⁶⁶ ЦОСГ, исто, Записници од 9. XI. и 5. XII. 1906.
- ⁶⁷ ЦОСГ, исто, Записник од 29. XII. 1906.
- ⁶⁸ *Радничке новине* 1907, бр. 2. 3.
- ⁶⁹ Прва је почела штампарија Браће Савића, *Радничке новине* 1907, бр. 11.
- ⁷⁰ ЦОСГ, исто, Записници од 13, 16, 19. III. 1907. — *Радничке новине* 1907, бр. 35.
- ⁷¹ ЦОСГ, исто, Записник од 21. IV. 1907.
- ⁷² ЦОСГ, исто, Записници од 6. I, 9. II до 11. IV. 1908, Записник од 12. XII. 1907.
- ⁷³ ЦОСГ, исто, Записници од 6. I, 3. XI. 1907.
- ⁷⁴ Малтретирање радника од стране уредника *Дневног Листа*. — ЦОСГ, исто, Записник од 12. XII. 1907.
- ⁷⁵ ЦОСГ, исто, Записник од 2. II. 1907.
- ⁷⁶ ДТР примила је из Берна јануара 1907 г. 4.000 дин., априла исте године још 350 дин. Од свога постанка до 1905 г. ДТР утрошила је 16.300 дин. на тарифне покрете. ЦОСГ, исто, Записници од 25. I, 13. IV, 22. V, 16. IX. 1907.
- ⁷⁷ Октобра 1907 г. управа ДТР решила је да запослени чланови обавезно дају помоћ од 0,50 дин. незапосленим члановима. — ЦОСГ, исто, Записник од 1. X. 1907.
- ⁷⁸ ЦОСГ, исто, Записници од 16, 23. II, 9, 16, 23, III, 25, V, 7. IX, 3, 23. XI, 12. XII. 1907.
- ⁷⁹ ЦОСГ, исто, Записник од 4. II. 1908.
- ⁸⁰ ЦОСГ, исто, Записник од 19. II. 1908.
- ⁸¹ На годишњој скупштини ДТР 1911 г. постављено је питање слања делегата на партиски конгрес. Том приликом претседник ДТР стао је на гледиште да би било погрешно кад би Дружина послала делегата на партиски конгрес, јер би се сматрало да се чланови одају партиским борбама, што би било штетно по организацију. — ЦОСГ, Књига записника упрв. одбора ДТР од 11. VII. 1910 до 1. VIII. 1911 г. Записник од 27. II. 1911 г.
- ⁸² ЦОСГ, исто, Записник од 21. VII. 1910.
- ⁸³ ЦОСГ, исто, Записник од 27. II. 1911.

Сл. 1 — Печат дружине типографских радника Београд 1902 године.

LES GRÈVES DES OUVRIERS TYPOGRAPHIQUES À LA FIN DU XIXe ET AU COMMENCEMENT DU XXe SIÈCLE

N. VUČO

La situation difficile des ouvriers typographiques, dont la plupart étaient membres de «La Compagnie des ouvriers typographiques» fondée en 1875 et reorganisée en 1882 avec le but de protéger et de porter secours à ses membres en cas de maladie, de chômage et autres difficultés, a suscité des grèves importantes à la fin du XIXe et au commencement du XXe siècle. Telle était la grève des ouvriers de l'Imprimerie nationale en 1894, la grève des ouvriers des imprimeries privées à Belgrade en 1901 et plusieurs grèves qui ont eu lieu les années suivantes.

Quoique le statut de la Corporation des Imprimeurs avait fixé les conditions de travail des ouvriers typographiques, ces conditions n'ont jamais été respectées de la part

des maîtres-imprimeurs. La grève éclatée en 1901 dans certaines imprimeries à Belgrade et transformée en grève générale de tous les ouvriers typographiques en Serbie, s'est terminée avec succès après huit mois de combat. Les imprimeurs avaient promis d'améliorer les conditions de travail de leurs ouvriers, mais ces promesses n'ont pas été tenues. Pour cette raison le combat devenait encore plus vif. A partir de 1902 des nouvelles grèves éclatent et se terminent toujours avec des nouvelles promesses qui n'apporteront que très peu à l'amélioration de la situation des ouvriers typographiques.

Illustration dans le texte:

Fig. 1 — Sceau de la Compagnie des ouvriers typographiques, Belgrade 1902.

Београд, Теразије крајем XIX века. — Belgrade, Place de Terazije vers la fin du XIXe siècle.